

TALİM-İ EDEBİYAT'IN "HATİME" Sİ ÜZERİNE

Hakan SAZYEK*

ÖZET

Recaizade Ekrem'in *Talim-i Edebiyat* adlı kitabı, 19 yüzyılın son çeyreğinde Türk edebiyatına yön vermiş önemli bir kuramsal çalışmadır. Recaizade Mahmut Ekrem'in Mekteb-i Mülkiye'de verdiği derslerin notlarından oluşan kitap, 1882'deki basımını müteakip, bir yandan modern edebiyat yanlısı edipler üzerinde etkili olurken öte yandan muhafazakâr edebiyat taraftarlarının da tepkisini çekmiş, bu bağlamda tartışmalara yol açmıştır. *Talim-i Edebiyat*, modern edebiyat kuramı ile geleneksel belâgati harmanlayan bir anlayışla yazılmıştır. Dört bölümden oluşan eserin ilk iki bölümü yenilikçi bilgiler içerirken diğer iki bölümü Klâsik Türk edebiyatından tevarüs eden söz ve anlam tekniklerini kapsar. Eserin sonunda bir de "hatime" vardır. Bir sonsöz olarak görülebilecek bu kısımda R. Ekrem, eserinin Arap belâgatinden uzak, Türkçenin imkânlarıyla yazılmış metinlerden hareketle, kendi dilimize özgü bir kuramsal çalışma yaptığını vurgular. Recaizade Mahmut Ekrem, "hatime"de yedi maddede topladığı görüşlerini ortaya koymuştur. Bunlar, Türkçeyi Arapça ve Farsçaya karşı gözetken, ön plâna çıkarmaya çalışan bir tutumuyandır. Recaizade Mahmut Ekrem burada ayrıca "millî edebiyat" sözünü kullanır. Bu, şimdiye kadar edebiyat tarihimizde en erken 1897'de kullanıldığı bilinen bu sözün ilk kullanım tarihini onbeş yıl daha geriye çekmektedir. Ayrıca, 1911 yılında Yeni Lisan mensuplarının düzenlediği bir anketteki soruların niteliği ile "hatime"deki sorular arasında da büyük bir uyum bulunmaktadır. "Hatime", barındırdığı görüşler bakımından önemli bir belge olmasına rağmen akademik çalışmalarda hemen hiç anılmamıştır. Bu makalede, *Talim-i Edebiyat*'taki "hatime"nin edebiyat tarihimizdeki yeri vurgulanmaya çalışılmış, ayrıca Latin harfli metni verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Recaizade Ekrem, *Talim-i Edebiyat*, "hatime", millî edebiyat, Yeni Lisan hareketi.

ON THE "EPILOGUE" OF TALİM-İ EDEBİYAT

ABSTRACT

Recaizade Ekrem's book called *Talim-i Edebiyat* is an important theoretical study which has given direction to Turkish literature in the last quarter of the 19th century. The book, which is composed of the notes of the courses Recaizade Mahmut Ekrem gave in Mekteb-i Mülkiye, following its publication in 1882, had an impact on modern

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: hsazyek@hotmail.com

literature follower litterateurs on one hand, received the reaction of the conservative supporters of literature on the other, and in this context, led to controversy. *Talim-i Edebiyat* has been written with an approach that blends modern literary theory with traditional eloquence. The first two parts of the work, which consists of four sections, contain innovative information while the other two parts covers techniques of speech and meaning inherited from Classical Turkish literature. There is also an “epilogue” at the end of the work. In this section, which can be seen as an afterword, Rezaizade Mahmut Ekrem emphasizes that his work is far from Arab rhetoric and that he has done a theoretical study specific to our own language based on texts written in resources of Turkish. Rezaizade Mahmut Ekrem has revealed his views he has collected in seven subjects in the “epilogue”. These reflect an attitude that tries to forefront and protects Turkish against Arabic and Persian languages. Rezaizade Mahmut Ekrem also uses the word “national literature” here. This draws the date of first use of this word, which is known to be used in 1897 at the earliest in our literature history so far, fifteen years back. In addition, there is a great fit between the quality of the questions in a questionnaire organized by members of Yeni Lisan and the questions in the “epilogue”. Although it is an important document in terms of opinions it contains, “epilogue” has hardly been mentioned in academic studies. In this article, significance of the “epilogue” in *Talim-i Edebiyat* in the history of our literature is tried to be emphasized, and additionally its Latin script text is presented.

Key Words: Rezaizade Ekrem, *Talim-i Edebiyat*, “epilogue”, national literature, New Language movement.

GİRİŞ

Talim-i Edebiyat, Rezaizade Mahmut Ekrem (1847-1914)’in Mekteb-i Mülkiye’de verdiği “Edebiyat-ı Osmâniyye” dersinin notlarından oluşturduğu ve ilkin 1879 yılında litografya usulüyle, 1882’de de matbu bir şekilde yayımladığı kuramsal eseridir. Döneminde, içerdiği görüşler bakımından özellikle yeni yetişen edipler üzerinde derin etki yaratan çalışma, aynı zamanda gelenekçi isimlerin çok tepkisini çekmiş, hakkında önemli tartışmaların çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, *Talim-i Edebiyat*’ın edebiyatımıza katkısını, bir yandan, barındırdığı düşüncelerle genç kuşaklarda yeni bir edebiyat anlayışını uyandırmak; öte yandan da yol açtığı tartışmalarla söz konusu edebiyat anlayışının yerleşme ve Türk edebiyatının modernleşme sürecini hızlandırmak şeklinde özetlemek mümkündür. Bu bağlamdaki konumu, *Talim-i Edebiyat*’ı 19.yüzyılın yenilikçi edebiyat ortamında kültürleştirilmiş, yazarına da “üstad” sanını kazandırmıştır.

Dört bölümden oluşan eserin ilk iki bölümü, ‘edebiyat kuramı’nın betimleyici tutumuyla; son iki bölümü de ‘belâgat’in yargılayıcı yaklaşımıyla yazılmıştır. Bu bakımdan, onu anılan dalların bir sentezi olarak değerlendirmek mümkündür. Barındırdığı çok sayıdaki örnekle antolojik, klâsik edebiyatımıza yönelik tavrıyla eleştirel özellikler de taşıyan eser, özellikle ilk iki bölümdeki görüşleriyle modern edebiyatın genç üyelerini besleyebilen özgün yönünün yanında, belâgat kapsamındaki edebî sanatları işlediği son iki bölümde -söz gelimi kimi sanatların adını koyması açısından (Yetiş, 1996, 650)- klâsik nazmın teorik alt yapısına da önemli katkılarda bulunmuştur. Bunların dışında, eserin başında “Kable’ş-şürü” başlıklı bir önsöz ve sonunda bir “hatime”, yani sonsöz bulunmaktadır. *Talim-i Edebiyat*’ın oldukça kısa olan mukaddemesi genellikle mütevazı ifadelerle örülmüştür. Burada, kimi Fransızca eserlerden de yararlanmaktan kaçınmadığını ifade

Turkish Studies

eden Recaizade Ekrem, çalışmasındaki esas ağırlığı ise Arapça kökenli olan Osmanlı belâgatinden aldığı bilgi ve örneklerin oluşturduğunu "(*Ta'lim-i Edebiyat*)ın bu kısm-ı evveli âsâr-ı edebîyyece en evvel itinaya şâyân olan efkâr ve hissiyâtın meziyyât ve tebâyi'inden, esâlîb-i kelâmın şerâit-i umûmiyyesinden ve belâgat-i Osmâniyyenin zaten pek çoğu Arapçadan alınmış ve dühât-ı üdebâmızın âsâr-ı bediasına gerçekten medâr-ı ziynet bulunmuş olan kavaidinden yani envâ'-i mecaz ile sair tezyînât-ı üslûbdan bâhis ve mebhaslerin ekserisine istitrad suretinde zeylolunan birçok mütâlâat-ı mahsûsâyı ve te'yîd ü tenvîr-i usûl için meşâhîr-i üdebâ vü şuarâmızdan alınan bir hayli âsâr-ı müntehabeyi havidir." (TE, 1882, 13) sözleriyle belirtir.

Eserin "hatime"sinde ise bambaşka bir Recaizade Mahmut Ekrem vardır. Önsözde oldukça saygılı sözlerle kendi aidiyetini vurguladığı belâgat ilmi ve onun kaynağı olan Arapçaya (ve Farsçaya) karşı daha mesafeli bir Recaizade Mahmut Ekrem... "Hatime", eser boyunca dolaylı yollarla hissettirilen söz konusu mesafenin belirginleştirildiği bir metin olarak dikkati çekmektedir. Dolayısıyla, *Talim-i Edebiyat*'ın olanca ağırbaşlı tutumundan biraz farklı bir yerde duran "hatime"nin -kaydettiği oldukça önem taşıyan maddeleriyle- başlı başına bir inceleme konusu olduğu muhakkaktır.

"Hatime"nin kayıtları

Recaizade Ekrem, "hatime" (TE, 381-387)ye, yanıtını hemen sonra kendisinin vereceği bir soru sorarak başlar. Buna göre, bir dilde ilkin kuralların mı konup düzenlendiği ve ardından halkın bunlara uyararak konuştuğu, ediplerin de keza eser verdiği; ya da önce halkın mı bir dili konuşarak hayata geçirdiği, ediplerin de aynı dille eser verdiği ve kuralların da söz konusu uygulamadan çıkartıldığı meselesi bir soru şeklinde ortaya atılmaktadır. Recaizade Mahmut Ekrem'in nezdinde halkın günlük diliyle edebiyatın seçili dilinin bu şekilde birleşmesi iki net sonuç ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, halkın konuşma usulü, dilin -'gramer' denilen- genel kurallarını; ediplerin yazma tarzı da edebiyatın -'belâgat' denilen- kurallar bütünü oluşturur. Bu sonuçlar, birbirinden farklı/uzak gibi görünmekle birlikte çıkış noktası bakımından birbiriyle ilintilidir; çünkü ikisi de bir milletin ürünüdür. Bu bağlamda, Osmanlıca da -Osmanlı Türklerine ait- bir dildir ve grameri ile belâgati de aynı kaynaktan, Osmanlı Türklüğünden beslenmek durumundadır. Recaizade Mahmut Ekrem'in bu düşünceleri, aslında Arap dili ve edebiyatı kökenli klâsik belâgat anlayışına eleştirel bir bakışın ürünüdür.

Dolayısıyla, ona göre, "hatime"nin başındaki sorunun doğru karşılığı, dilin, önce halk tarafından günlük iletişim bağlamında oluşturması, ardından da ediplerin bu dili işleyip eser vermesi ve estetik kuralları, millî dil zeminindeki bu eserlerden çıkartmaları gerektiğidir. Ama bu tekâmül, Osmanlı Türkçesinin bünyesinde gerçekleşmemiştir. Recaizade Mahmut Ekrem'e göre, Osmanlıcanın gramatikal ve estetik bağlamdaki kurallarını kendi içinde oluşturup yerleştirmeyi başarması, ancak söz konusu tekâmülün gerçekleşmesi durumunda mümkün olabilecektir ki, hâlihazırda dilimizde bundan eser bile yoktur. Recaizade Mahmut Ekrem, *Talim-i Edebiyat*'ı yazışındaki temel etmenin, altyapısı henüz hazırlanmamış bu yola bir katkıda bulunmak arzusu olduğunu "İşte müellif-i hakîr bu hakikati daima der-hâtîr eylemesinden dolayıdır ki -şu hatime ile kısm-ı evveli rehîn-i tamâm olan- eser-i nâcizânesine derc ettiği kavâ'id-i edebîyyeyi, âsâr-ı kalemiyyeleri edebîyât-ı milliyyemize bihakkin şeref veren, e'âzım-ı üdebâmızın âsâr-ı bedî'asından ahz ve vaz' eder gibi yazmağa çalışmıştır." (1882, 382) sözleriyle belirtir. Dolayısıyla o, belâgat alanında daha önce yapılmamış bir şeyi denediğini de ortaya koymaktadır. Kendisinden önce yazılmış olan ve kuralları Arap diline ve edebiyatına dayandıran belâgat çalışmalarından çok farklı bir tutumla, Osmanlı Türkçesini esas alan *Talim-i Edebiyat*, bu anlayışını, örneklerinin pek çoğunu Türk edebiyatından, özellikle de 19.yüzyılın yenilikçi şiirinden örneklemek suretiyle somutlaştırır. Eserin, hakkındaki tartışma sürecinde gelenekçi kesim tarafından olumsuzlanışında bu "ayrımcı" temelinin büyük rolü bulunmaktadır. Dolayısıyla bu nokta, *Talim-i Edebiyat* üzerinde

Turkish Studies

çıkan tartışmaların ve bu kapsamda ortaya konan görüşlerin önde gelen madde başları arasında yer almaktadır.

Talim-i Edebiyat yazarı, Osmanlıcanın Arapçadan farklı bir dil olduğunu “hatime”de sürekli olarak vurgular. Buna göre, kendi “*tabiatına, mizacına, hâline*” (1882, 383) sahip olan bu dilin edebî kurallarının da buna “*göre tayin ve tedvin edilmek iktiza edeceği*” (383) muhakkaktır. Dolayısıyla Ekrem, eserinin, alışlagelmiş bir “Osmanlı belâgati”/belâgat-i Osmâniyye” örneği olarak görülmemesi gerektiğini bu şekilde gerekçelendirme yoluna gider. Dolayısıyla, örnekleri çok olan “belâgat-i Osmâniyye” çalışmalarına bir yenisini eklemenin gereksiz olduğu âşikârdır. Recaizade Mahmut Ekrem, bu durumu -tutarlı bir tavırla- edebiyatın sınırları içinde kalarak açıklamaya girişir. Bu bağlamda ‘kinaye’yi örnek veren yazar, “*bizim lisanda kinaye tabirinden umumiyet üzere anlaşılman manâ sadece mefhûm-ı muhâlifini kasd ile söz söylemekten ibaret ve ekseriya tariz ile hem-pâ gider bir kâ’ide-i belâgat olduğu halde bunu Arap’ın kavâ’id-i beyâniyyesinden olan ve bütün bütün başka bir mahiyette gösterilen kinayeye haml etmek doğru olamayacağını*” belirterek Osmanlı Türkçesinin sadece konuşma alanında değil; edebiyat sanatında da kendine özgü dil kullanımlarına sahip olduğunu ifade eder. Dolayısıyla, geleneksel “belâgat-i Osmâniyye” anlayışının dışında çağdaş bir retorik çalışmasına ihtiyacın varlığı ortadadır. Üstelik, Recaizade Mahmut Ekrem, “*hiç faydasız*” gördüğü ‘cinas’, ‘kalb’ gibi kimi söz sanatlarını da sırf “*Arap’ın bed’inde bulunduğu ve kudemâ-yı üdebâdan birçoklarının dahi bir tehâlük-i tâmm ile kabul ve icra ettikleri için bugün de bilâ-kayd ü şart aynıyla ve tamamıyla kabul ve nakl*” etmenin de aleyhindedir. Dolayısıyla, Recaizade Mahmut Ekrem’in, Arap belâgatine mesafeli duruşu, salt kural boyutunda sınırlı kalmamakta; kuralların kaynağını oluşturan kimi imge yapma tekniklerinin, yani edebî sanatların kendilerine de yönelmektedir¹.

Recaizade Mahmut Ekrem, “hatime”de ayrıca Osmanlı Türkçesinin kendine has bir edebiyat yarattığını, bunun da bizim “*edebiyat-ı milliyemiz*” olduğunu söyler. Onun -“Osmanlıca” olarak adlandırmakla birlikte- dilimize böylesi yaklaşımı, yaklaşık otuz yıl sonra ‘Millî Edebiyat’ çıkışının önderlerinden Ali Canip’in “*Âti-i Edebimiz*” (*Genç Kalemler*, C.1, S.11 (3), Şubat 1911) başlıklı yazısında yer vereceği “*Osmanlı gençleri bir “edebiyât-ı millie” istiyorlar*” (Parlatır-Çetin, 1999, 27) sözleriyle örtüşmektedir. Recaizade Mahmut Ekrem’in “edebiyat-ı millie/ millî edebiyat” ifadesine yer vermesi oldukça önem taşıyan bir husustur. Zira, “millî edebiyat” ibaresi, edebiyat tarihçilerimizce genellikle Yeni Lisan hareketiyle özdeşleştirilmektedir. Dolayısıyla, Dr. Ercilasun’un bu akademik düzlemdeki genel kabulü temsil eden² “*Millî edebiyat” tabiri ilk defa 1911’de Genç Kalemler dergisinde ortaya atılır.*” (1988 (1997, 121)) cümlesinde görüldüğü üzere, anılan sözün 1911’de kullanıma girdiği, ittifakla benimsenen bir görüştür.

Ne var ki “millî edebiyat/ edebiyât-ı millie” sözünün 1911 öncesindeki ilk kullanımı, yani geçmişi üzerine -iki değininin dışında- bir tespit bulunmamaktadır. Bu husustaki ilk bilgi Agâh Sırrı Levend’in satırlarında yer alıyor. Levend, “*Türkçülük ve Millî Edebiyat*” başlıklı makalesinde “edebiyat-ı millie” ifadesinin ilk kullanımına dair, “*Bu devirde [19.yüzyıl], hece ölçüsünden bahsederken “evzân-ı millie, vezn-i millî” deyimlerini kullanarak, şiirde hece ölçüsünün bir “rabita-i millie” olduğunu söyleyenler, yahut eski masallarımızı konu olarak seçecek romanlar için “Türk romanı” ve asıl “edebiyat-ı millie” diyenler görülmektedir.*” (1961, 168) şeklinde genelleyici bir bilgi verdikten sonra özellikle “edebiyat-ı millie” ifadesine ilişkin bir dipnot düşer ve burada “*Coşkun, “Yazıcı Rasim Efendi’ye, Tarik gazetesi, 1899 (15 Mart 1315), No: 4751.*” künyesini verir. Levend’in verdiği bu künyeden anlaşıldığına göre Türkçede “millî edebiyat/ edebiyat-ı millie” sözü ilk kez 1899 yılında kullanılmıştır.

Bu bağlamda ikinci ve son bilgiyi Dr. Himmet Uç veriyor. Uç’un tespitine göre, anılan sözün en eski kaydı, Mehmet Ziver’in “*İcmâl-i Edebî*” başlıklı dizi yazılarından birinde (*Malûmat*, S.94, 25 Temmuz 1896) “*biz bugün hakikaten millî bir edebiyata muhtacız.*” (Uç, 1990, 72)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

cümlesinde geçmektedir. M. Ziver'in "millî bir edebiyat" ile kastedtiği ise, yaklaşık altı ay sonraki bir başka yazısında (*Malûmat*, S.67, 24 Ocak 1897) belirteceği "*terakkîyât-ı edebiyemizi fikr-i milliyetle tevsi edelim*" (Uç, 73) ifadelerinde açıkça belirginleşir ki, bu da daha sonra Ali Canip ve arkadaşlarının savunacağı görüşlerin dayandığı "milliyet" kavramıyla örtüşür. Literatürdeki -1961 ve 1990 tarihli- iki kaynaktan edindiğimiz bilgiler, "millî edebiyat" ibaresini önce 1899'a, ardından da 1896'ya indirmektedir.

Dolayısıyla, Recaizade Mahmut Ekrem'in "millî edebiyat" sözünü, -söz konusu ibarenin daha sonraları kazanacağı ideolojik anlamın dışında, "Osmanlılık" kapsamında yerli olma karşılığıyla olsa da- henüz 1882 yılında kullanmış olması, kayda değer bir husustur. Bu durumda, *Talim-i Edebiyat* "hatime"sinin verdiği bilgi ışığında, edebiyatımızda anılan ibarenin dilimizdeki ilk kullanım tarihi 1882; bu ibareyi yeni bir kavramın adı olarak ilk kullanan isim de Recaizade Mahmut Ekrem olmalıdır.

Recaizade'nin, "hatime"de üzerinde durduğu bir başka önemli mesele de Türk dilinin ve edebiyatının "*karmakarışık*" bir halde olmasıdır. Söz konusu dağınıklığın giderilmesi için uygar ülkelerin yaptığı gibi bizim de "*lisanımıza lâyük olduğu kadar ehemmiyet vererek ıslah ve ikmaline hakîmane*" (R. Ekrem, 1882, 384) bir tavırla çalışmamız gerekmektedir. Ancak bu yolda kişisel çabalar yeterli olmayacağından bizzat devlet eliyle kurulacak bir bilimsel kurumun, "*bir encümeni dâniş*"in örgütlü, programlı mesaisine ihtiyaç vardır. Tabî, böylesi bir kurumun uğraşması ve çözmesi gereken temel sorunlar mevcuttur. Recaizade Mahmut Ekrem, bu sorunları yedi soru cümlesi halinde maddeleştirerek vurgulamaya girişir. "Hatime"nin tam metnini makalenin sonunda vermekle birlikte, yedi soruyu buraya da almayı gerekli gördüm:

(1) *Lisân-ı Osmânîde tedavül eden kelimat ve elfaz müfredatça ulûm ve edebiyat için kâfi midir değil midir?*

(2) *Osmanlıca için ayrıca bir lûgat kitabı tertibi lâzım mıdır? Lâzım ise ne esas üzere yazılmalıdır?*

(3) *Ruhaniyata, ahlâkiyata dair pek çok dakâyık-ı fikriyyeyi ifade edecek tabir bulmakta zaruret çekerken meselâ arslanın Arabîde Farisîde mevcut olan otuziki türlü ismini bellemeğe daima muhtaç olup duracak mıyız?*

(4) *İmlâ meselesi herkesin keyfine mi tabi olup gidecek? Ve bunun için kavâ'id-i muttaride tayini kabil değil midir?*

(5) *Kaidece, şivece, usûl-i belâgatçe birbirinin aynı olarak dünyada iki lisan bulunabilir mi? Bir lisan diğer bir lisanın usûl-i fesâhat ü belâgatçe mahkûm ve fermanberi bulduğuşa o lisan için terakkî mümkün olabilir mi?*

(6) *Arap ve Acemin kavâ'id-i mahsûsasından bizde cereyanı lâ-büd olanlar hangileridir? Ve bunlar Türkçenin sırf kendi kavaidiyle mahlûtan mı tedvin olunmalıdır?*

(7) *Arabî ve Farisî lisanları Osmanlılarca itibardan bütün bütün sakıt mı olmalı?"* (R. Ekrem, 1882, 384-385)

Bu yedi sorudaki hususlar, "lisan-ı Osmânî"nin mevcut söz dağarcığı, sözlük, imlâ, Osmanlıcadaki Arapça ve Farsça söz varlığı ve yine dilimizdeki Arapça/ Farsça kuralların konumu, son olarak Arapça ve Farsçanın Osmanlı algısındaki yeri' gibi başlıklar altında toparlanabilir. Burada üzerinde durulması gereken asıl nokta, Recaizade Mahmut Ekrem'in anılan soruları soruş tarzıdır. Özellikle, ikinci, üçüncü ve beşinci soruların şekli, Osmanlıca'yı sarmalına almış olan Arapça ve Farsçaya karşı eleştirel bir tavır açıkça yansıtmaktadır. Dolayısıyla bunlar, cevaplarını kendi içlerinde taşıyan yönlendirici ve oldukça kışkırtıcı birer işleme sahiptir. Recaizade'nin,

Turkish Studies

“hatime”de dilimizi genellikle “Osmanlıca” sözüyle adlandırmakla birlikte, altıncı soruda “Türkçe”yi kullanması, “Osmanlıca” ile kastedtiği dilin aslında Türkçe olduğunu göstermektedir.

“Hatime”de yer verilen sorular, yaklaşık otuz yıl sonra Yeni Lisan hareketi mensuplarının düzenleyip *Yeni Lisan ve Bir İstimzac* başlıklı otuzaltı sayfalık bir kitapçıya ek olarak dönemin birçok edibine, aydınına gönderecekleri anket sorularıyla -ifade şekli ve bakış açısı ve sayı bakımından- büyük ölçüde benzeşmektedir. “Hatime” gibi yedi sorudan oluşan anketteki,

“bir lisan başka lisanlardan ihtiyacı olduğu kelimeleri alabilir; fakat kaide alabilir mi?”;

“üç lisanın kaidelerinden müteşekkil bir lisan olabilir mi? Ve bu itibarla Türkçeye Osmanlıca denebilir mi? Olamaz ve denemezse lisanımızı bu hastalıktan kurtarmak bizim için bir vazife değil midir?”;

“lisanın sadeleştirilmesinde ve yenileşmesinde Arapça ve Acemce terkiplerin, cümlelerin, edatların kullanılmamasını esas ittihaz etmek lisanın tabii tekâmülü için en muvafık bir usul değil midir?”;

“bu suretle neticede dilimiz, sadeleşmeye gitmeyecek midir?”(Öksüz, 1995, 101-102)

gibi sorular, meseleye “hatime”dekilerle oldukça yakın bir bakış açısından yaklaşmaktadır. Her ne kadar Genç Kalemler’in yazılarında bu hususa ilişkin olarak “hatime”ye bir gönderme yoksa da her iki metin arasında bir doku uyumunun varlığından söz edilebilir.[Yalnız bu noktada, onlarla Recaizade Mahmut Ekrem arasındaki önemli bir görüş farklılığı olarak sözü edilmesi gereken bir husus var. “Hatime”de dilimizin “ıslahı” için devletçe oluşturulacak bir kurumun, bir akademinin gerekliliğine dikkat çekilirken Yeni Lisancılar, bunu -hareketin avangart kimliği gereği- devletin dışında, özellikle gençlerin katılımıyla yapılacak bir “ihtilâl”in gerçekleştirebileceğini düşünür. Çünkü bu, onlara göre “Encümen-i Daniş” gibi üyeleri “hep ihtiyar olacak” (Parlatır-Çetin, 1999, 79) kurumların hantal yapılarıyla çözümlenebilecek bir sorun değildir. Söz konusu görüş farklılığında da Recaizade Mahmut Ekrem’in bürokrat/devletçi kimliğinin ve “hatime”nin yazıldığı yılların, İkinci Meşrutiyet sonrasına göre daha sükûnetli oluşunun etkisinden söz edilebilir.]

Bununla birlikte, “hatime”deki “*Arabî ve Farisî lisanları Osmanlılarca itibardan bütün bütün sakıt mı olmalı?*” şeklindeki son soru, 1880’li yılların başında koşulların Türkçe lehine henüz elverişli olmayışının da etkisiyle, diğer iki dile karşı bir temkinin izlerini taşımaktadır. Nitekim Recaizade Mahmut Ekrem, “hatime”nin sonunda yer verdiği ve “*bunlar Osmanlıca’yı tahsile medar olur diye değil müstakil bir lisan olmak üzere ciddi bir yolda ve bir usûl-i muttaride vü müstahsene tahtında tedris ve talim olunmalıdır.*” (1882, 387) şeklinde bir çekince koymayı ihmal etmeyerek vurguladığı “*Osmanlılar için Arabî ve Farisî tahsili elzemdir.*” (387) hükmüyle bu temkinli yaklaşımını açıklamaktadır. Buna göre, Arapça ve Farsçanın Osmanlı Türkçesi içindeki konumu daha çok söz dağarcığı boyutunda kalmalı; gramatikal kurallar bakımından ise kendi dilimiz ön plânda tutulmalıdır. Dolayısıyla, “*bir lisan diğer bir lisanın usûl-i fesâhat ü belâgatine tabi ve ferman-ber oldukça terakki edemez. Binaenaleyh lisân-ı Osmânînin terakkisi dahi kendi istiklâl-i ahrârânesine terk ile olur.*” (387) diyen Recaizade Mahmut Ekrem, bu sayede dilimizin “Osmanlıca”dan “Türkçe”ye doğru sağlıklı bir yönelim içine girebileceğini öngörür.

“Hatime”nin yankıları

Öncelikle belirtmek gerekir ki, *Talim-i Edebiyat* üzerine ilk kapsamlı değerlendirmeyi, henüz hurufat baskı yapılmadan önce kaleme alan, -yenilikçi kanadın önderi- *Namık Kemal’in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi’*nde “hatime”ye ilişkin herhangi bir ifade yoktur. *Talim-i Edebiyat’*ın, döneminde yarattığı yankılar arasında sadece El-Hâc İbrahim Efendi’nin “Mülâhazat”

Turkish Studies

başlıklı yazısında "hatime"ye yönelik eleştiriler vardır. Burada bunlar üzerinde biraz durmak istiyorum. El-Hâc, "hatime"deki, 'Türkçenin, Arapçanın dışında başlı başına bir dil olduğu, dolayısıyla kurallarının da ayrı olacağı' görüşüne karşı çıkar (Yetiş, 363).

"*Hakikat-i hâlden bî-haber olanlar Arabî kitaplarda mübeyyen olan kavâid-i lisâna Arap içindir, Talim-i Edebiyat ise lisân-ı Osmânî için telif olunmuştur. Binaenaleyh bunların her birine muhalif olması lâzım gelir gibi sözler söyleyebilirler. Lâkin onlar kavâid-i beyâniyye-i Arabiyye yalnız lisân-ı Arab'a değil tamamen lisân-ı Osmânîye dahi muntabık olduğunu bilmiş olsalar o misillü tefevvühatta bulduklarına nadim olurlar. Çünkü kütüb-i beyâniyyenin mesâili hakikat, mecaz, istiare, kinayeden ve bir de sanâyi'-i bediyyeden ibaret olup bunlar bi-temâmiha lisân-ı Osmânîde mevcut ve kavâidi tıpkı tıpkına kavâid-i Arabiyyeye muvafıktır. (...) Kavâid-i beyâniyye-i Arabiyye lisanımızın edebiyatı için bir dürüst mi'yar olup onu elden bırakanlar aldanıp zarar ederler."* (Tercümân-ı Hakikat, S.1293, 4 Teşrinievvel 1882; Yetiş, 364)

El-Hâc İbrahim Efendi, izleyen yazılarında da bu durumu kısmen ölçüt almayı sürdürür. Recaizade Mahmut Ekrem taraftarlarının çıkışlarına karşı kaleme aldığı cevabî yazılarında, "*şimdi bazı nev-hevesân mevrûs-ı âbâ vü ecdâdımız olan bünyân-ı kavâidi yıkmak istiyorlar. Yıkıp da makul bir şey mi yapmak istiyorlar? Hayır minareye dışarıdan çıkmak istiyorlar*" ("Tekrar ve Tavzih Unvanlı Makaleye Cevap", *Tercüman-ı Hakikat*, S.1297, 9 Teşrinievvel 1882; Yetiş, 364) sözlerinde formülasyonunu bulan ve yenilikçi kesimin Ekrem'in "hatime"sinden hareketle işleyip durduğu 'Osmanlı/Türk ile Arap kurallarının farklı olduğu' tezini bir tartışma maddesi olarak ileri süregidecektir.

Recaizade Mahmut Ekrem, cevap olarak yazdığı "Müdafaât" başlıklı makalesini, El-Hâc İbrahim Efendi'nin doğrudan doğruya "hatime"ye yönelik eleştirilerine ayırır. Onun, "*kütüb-i beyâniyye- Arabın pek büyük âlimlerin eseri olduğu, binaenaleyh sevâbın bu tarafta bulunduğu, bunların aynı zamanda Osmanlıcaya da uyduğu*" (Yetiş, 375) şeklindeki görüşlerine karşılık Recaizade Mahmut Ekrem, Arap belâgatinin eserlerine büyük saygı duyduğunu, ayrıca "*her Osmanlı'nın Arapça ve Farsçayı öğrenmesi*" (Yetiş, 380)ni gerekli gördüğünü belirtir, hatta *Talim-i Edebiyat*'taki "*Arapların belâgat ve fesahatteki üstünlüklerine dâir*" (Yetiş, 376) bir parçayı da makalesinde örnek verir. Bununla birlikte *Talim-i Edebiyat* yazarı, Osmanlıca ve Arapçanın farklı birer dil olduğu noktasındaki tutumunu ısrarla sürdürür.

Recaizade Mahmut Ekrem'in dördüncü yazısında yer verdiği şu satırlar, onun da Türkçenin tarihî seyri içinde öz benliğinden uzaklaşarak Arapça ve Farsçanın boyunduruğu altına girişini sorunsal edinen Namık Kemal'in ve Ziya Paşa'nın yanında anılması gerektiğini gösteriyor:

"*Sonraları bizlerce diyâneten ve siyâseten muhtâcünileyh olan celâil-i ulûm-ı mütenevvianın miftâh-ı künûzu olmak cihetiyle lisân-ı necîb-i Arabî tahsili vacib olarak o lisanda tesânîf-i müşkileye muvaffak binlerce ulema ve fukaha ve üdeba yetiştirdi. Fakat Arabiyat asl-ı lisânımıza galebe etmeye başlayarak vakia gerek ondan ve Acemden edilen istiarat ve iktibasat sayesinde müfredât-ı elfâzca hayli zengin oldu ise de, refta refta tabiatından dahi çıktı."* (Yetiş, 380-381)

Anılan tartışma sırasında Kemal Paşazade Sait Beyin satırlarında, Ekrem'in "hatime"de öngördüğü hususlardan birini, dilin "*ıslah ve ikmali*" için çalışacak bir "encümen-i dâniş"ın, yani bir akademinin kurulması gereğini destekleyen ifadeler de görülmektedir. Bununla Birlikte Sait Bey, böylesi bir kurumun gerekliliğine dikkat çeken ilk kaynağın "hatime" değil; *Fezâil-i Ahlâkiyye* adlı bir risale olduğuna dikkat çekmekten geri kalmaz (Yetiş, 422).

Recaizade Mahmut Ekrem, El-Hâc İbrahim Efendi'nin başlattığı ve dört aya yakın süreyi kapsayan tartışmaya "hatime"ye ilişkin yönlerine yukarıda değinilen- sekiz makale ve üç açıklama

ile katıldıktan sonra çekilir. *Talim-i Edebiyat* yazarı, Tartışmanın yaklaşık “dört senelik bir fasıladan sonra tekrar alevlenerek iki aydan fazla” (Yetiş, 367) süren ikinci evresinde de herhangi bir görüş belirtmemiş, eleştirilere karşılık vermemiştir.

“Hatime” hakkında yazılanlar

Talim-i Edebiyat’ın “hatime”si, döneminin güncel edebiyat ortamındaki tartışmalarda ortaya konan birkaç görüşün yanısıra edebiyat tarihi disiplini kapsamında da çok dikkat çekmemiştir. Bu bağlamda “hatime” hakkında bilgi veren, daha doğrusu onu anan ilk kaynak, *Namık Kemal’in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi*’ni yayına hazırlayan Necmettin Halil Onan’ın, esere “önsöz” olarak kaleme aldığı makalesidir. Prof.Onan, risaleyi, Midilli ve Sakız adalarındaki mutasarrıflığı sırasında Namık Kemal’in tahrirat müdürlüğünü yapan Baha Beyin terekesi arasında bulmuş ve Latin harflerine aktararak yayımlamıştır³. Aslında Onan’ın da “hatime”ye ilişkin kayda değer bir bilgi verdiği söylenemez. O, yazısının “hatime”ye ayırdığı pasajların tamamına yakınında, Recaizade Mahmut Ekrem’in ifadelerini ya doğrudan alıntılar ya da sadeleştirerek tekrarlar (1950, XIX-XXII). Bu kısımda ancak “*Namık Kemal’in 1866’da yazdığı ‘edebiyat hakkında bazı mülâhazat’ makalesiyle Ekrem’in 1881’de çıkardığı Talim-i Edebiyat hatimesi göz önüne alınınca, aradan on beş, on altı yıl geçmiş olmasına rağmen meselelerin aynı olduğu ve olduğu gibi durduğu görülmektedir. Yalnız Namık Kemal’in bir temennisini⁴ Ekrem bu eseriyle -ne şekilde olursa olsun- tahakkuk ettirmiş bulunuyor*” (XXII) ifadeleri, Onan’ın kendine ait bir değerlendirme olarak görülmektedir. Ne var ki, anılan sözler *Talim-i Edebiyat*’ı, kendinden önceki süreçle ilintilendirmesi bakımından kısıtlı kalmakta, eserin, yayımlandığı döneme ve sonraki gelişmelere hazırladığı zemin göz ardı edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla, “hatime”den edebiyat tarihi literatüründe ilk söz eden bu çalışmada, onun edebiyatımızdaki önemli rolünün hiç görülemediğini ileri sürmek yanlış olmasa gerektir.

Eserin yayımından yaklaşık yüzyıl sonra yapılan iki doktora çalışmasından⁵ ilkinde Dr. Parlatur’un, “hatime”yi hiç değerlendirmemiş olması da dikkat çekici bir husustur. Oysa “hatime”deki düşüncelerin, özelde *Talim-i Edebiyat*’ın kendi bünyesine genelde de Recaizade Mahmut Ekrem’in sanatçı kimliğine ilişkin geniş açılımlar kazandıracak incelemelere sağlam veriler barındırdığı muhakkaktır. İkinci çalışmada ise “hatime”ye değinilirken genellikle Onan’inkine benzer bir tutum güdüldüğünü söylemek mümkündür. Dr.Yetiş, çalışmasının “hatime”ye ayırdığı pasajların başında “*müellif, 1299/1882 baskısına yazdığı ‘Hâtîme’de ise, dilimizin belâgatının kendi bünyesinden çıkması gerektiği, her dilin kendisine mahsus bir belâgatı olduğu hususunu bir kere daha ve çok daha açık surette belirtir.*” (1996, 124) sözleriyle, “hatime”nin önemini yansıtmakla birlikte izleyen satırlarda Recaizade Mahmut Ekrem’in ifadelerindeki keskin tavrı vurgulamamış, özellikle metindeki yedi maddeye ve bu maddelerde yoğunlaşan Arapça ve Farsçanın Osmanlı Türkçesi içindeki konumuna yönelik imalı yaklaşımlara, dolaylı muhalefete hiç dikkat çekmemiştir. “Hatime”ye yönelik değinmelerini ondan geniş alıntılar yapmak suretiyle yürüten Dr.Yetiş, “*Recâizade’nin Arap belâgatına karşı dilimizin ve edebiyatımızın istiklâlîni kazanması fikri, daha sonra eser üzerinde cereyan eden münakaşalarda tenkit mevzuu olan hususlardan biridir.*” (127) diyerek meseleyi El-Hâc İbrahim Efendi’nin - yukarıda değinilen- eleştirilerine bağlar. Bununla birlikte, Yetiş’in bir dipnotta, herhangi bir değerlendirme yapmaksızın, naklettiği bir belge oldukça önem taşır: *Talim-i Edebiyat*’ın yayımlanmasını müteakip Recaizade Mahmut Ekrem’e bir mektup yazan Süleyman Paşa, onun “Türkçe” yerine “Osmanlıca” sözünü kullanmasını eleştirir. Kaleme aldığı cevabî mektuptaki “*Lisanımıza lisân-ı Osmânî demek doğru olamayacağına dâir irâd buyurulan mütâleat bu abd-i hakîre de mahz-ı sevâb göründü. Filhakîka lisân-ı Osmânî tabiri mânâsızdır.*” (Yetiş, 1996, 126) ifadesi, *Talim-i Edebiyat* yazarının “hatime”de dolaylıca sergilediği Türk dili ve edebiyatı lehindeki tavrı açığa çıkarıyor olması bakımından kayda değerdir.

Turkish Studies

Dr.Yetiş, doktorasını bitirdikten dokuz yıl sonra yayımlanan bir makalesinde, *Talim-i Edebiyat*'ı bir "milli rhétorique" çalışması olarak değerlendirecektir. Ona göre 19.yüzyıl Türk edebiyatında "rhétorique'in milliliği konusu asıl Recaizade tarafından ortaya atıl"mış ve "kısmen de olsa uygulan" (Yetiş, 2006, 306)mıştır. Dolayısıyla, Recaizade Mahmut Ekrem'in, eserinde çeşitli vesilelerle vurgulayıp "hatime"de de geleceğe dönük bir projenin nüvesi olarak gösterdiği 'dilimizin ve bu dille üretilen edebi metinlerle bunlardan hareketle oluşan kuralların, Arapça ve Farsçanın bir parçası olmadığı' görüşü, Dr.Yetiş tarafından "milli" karakterli bir retorik anlayışının başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle, konu üzerine düşüncelerini daha çok terminolojik bağlamda geliştiren Dr.Yetiş, Recaizade Mahmut Ekrem'in "hatime"de belirginleştirdiği tutumunu "milli rhétorique" terkihiyle nitelendirmeye yönelir.

SONUÇ

Talim-i Edebiyat'ın belagat geleneğinden ayrılışının bir başka önemli yönü de "hatime"sinde barındırdığı düşünceleridir. Recaizade Mahmut Ekrem'in özellikle, yedi maddede topladığı görüş ve önerilerindeki eleştirel ve atak tutumu, "hatime" üzerinde daha dikkatle durulmasını gerektirmektedir. Ayrıca şunu da vurgulamak gerekir ki, "hatime", yaklaşık otuz yıl sonra ortaya çıkacak ve Türkçeye arzu edilen yönü bulduracak olan Yeni Lisan hareketinin düzenlediği meşhur ankete de zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, *Talim-i Edebiyat*'ın "hatime"si, Recaizade Ekrem'in, salt edebî ve kuramsal düzlemdeki hizmetleriyle anılmaması, onun Türkçeyi Arapça ve Farsçanın derin etkilerinden kurtarma bağlamında ulusal bir bilincin sahibi olarak da bilinmesi gerektiğini göstermektedir. Bu bakımdan Recaizade'nin "hatime"deki yedi maddede somutlaştırdığı tavrını Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi, Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa gibi isimlerin tutum ve çabalarının izleyicisi olarak görmek gerekir. Ama bu noktada en öncelikli kişi, Namık Kemal'dir. Zaten, yeni Türk edebiyatının ilk teorik metni "Lisân-ı Osmânînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir" başlıklı makaledeki arzuların birinin ürünü olan *Talim-i Edebiyat*, "hatime"siyle de Namık Kemal'le Genç Kalemler arasında bir köprü gibidir. Öte yandan, "millî edebiyat" sözünü edebiyatımızda ilk kullanan isim, Recaizade Ekrem'dir. Dolayısıyla anılan terimin başlangıç noktası da 1882'de "hatime"de kullanılışı bakımından Recaizade Ekrem'e bağlanmak durumundadır. Bütün bunlar, *Talim-i Edebiyat* "hatime"sinin, gerek Türkçenin günlük ve edebî bir dil olarak sadeleşme; gerekse edebiyatımızın yerleşme ve millileşme sürecinde dikkate alınması gereken önemli bir belge olduğunu ortaya koymaktadır.

"Hatime"nin metni

HATİME

"Acaba evvel-emrde bir lisanın kavâid-i âdiyye vü edebiyyesi tayin ve tedvin olunur da sonra halk o kavaide tevfiikan mı söz söyler ve üdeba dahi âsârını ona göre mi yazar? Yoksa ibtida halk bir lisan ile mütekellim olur ve üdebası dahi o lisanda âsârını meydana atar da ba'dehu füsahanın tarz-ı tekellümünden kavâ'id-i lisân ve üdebanın âsâr-ı bedf'asından dahi kavâ'id-i edeb mi istinbat ve istihrac olunur?...

Şüphe yoktur ki doğru olan ikincisidir. Bu halde bizim Osmanlıca bir lisan ise onun hakkında dahi bu kâ'ide-i tabi'iyye cari olmak ve binaenaleyh lisanımızın sarf ü nahvi ve beyan ü bedii (yani belâgati) dahi kendisinden çıkarılmak lâzım gelirdi.

İşte müellif-i hakîr bu hakikati daima der-hâtîr eylemesinden dolayıdır ki -şu hatime ile kism-ı evveli rehîn-i tamâm olan- eser-i nâçizânesine derc ettiği kavâ'id-i edebiyeyi, âsâr-ı

kalemiyyeleri edebiyât-ı milliyyemize bihakkın şeref veren, e'âzım-ı üdebâmızın âsâr-ı bedî'asından ahz ve vaz' eder gibi yazmağa çalışmıştır.

(Bu türlü kavâ'id-i edebiye Arap'ta zaten pek mükemmel olarak mevcut ve mazbut bulunduğu halde bizim için bunları yeniden yazmağa ve birtakımın ıstılahat ve tarifatını tağyire ne ihtiyaç var idi?) diyenlere cevabım şundan ibarettir: Evet bendenizce ihtiyaç pek kat'î idi. Keşke o ihtiyacı görmese idim de yeniden bir şey yazmak için birçok tetebbu'ât-ı müz'ice ile senelerce uğraşacağıma hazır tercümesi mevcut olan *Mutavvel*'i hulâsa ile işin içinden çıkıvereydim! Lâkin nazımda, fakat ta'kide düşülmemek ve sözün tabiiliğine dahi hâlel gelmemek şartıyla, istediğimiz gibi te'lîf-i kelâm edip dururken artık meanideki (zaten beş yaşında bir çocuğun da pekâlâ takdir edebileceği) takdim ve tehir mevakiini uzun uzadıya tayin ve iraedeki abesi düşünen ve bizim lisanda kinaye tabirinden umumiyet üzere anlaşılman manâ sadece mefhûm-ı muhâlifini kasd ile söz söylemekten ibaret ve ekseriya tariz ile hem-pâ gider bir kâ'ide-i belâgat olduğu halde bunu Arap'ın kavâ'id-i beyâniyyesinden olan ve bütün bütün başka bir mahiyette gösterilen kinayeye haml etmek doğru olamayacağını mülâhaza eden istiare bahsini o kadar taksimat ve tarifata dahi boğmaksızın bir Osmanlı çocuğunun anlayacağı gibi sade ve muttarid bir yolda anlatmak imkânını mütefekkir olan ve cinas gibi kalb gibi hiç faydasız birtakım sanâyi'-i lâfziyyeyi, mücerred Arap'ın bedîinde bulunduğu ve kudemâ-yı üdebâdan birçoklarının dahi bir tehâlük-i tâmm ile kabul ve icra ettikleri için bugün de bilâ-kayd ü şart aynıyla ve tamamıyla kabul ve nakledivermek, edebiyatımızın hâl-i hâzırına göre, caiz olsa bile semere-bahş olur şeylerden bulunmadığını teemmül eden ve'l-hâsıl -Arapça demek olmadığını teslimde çaresizlik der-kâr olan- Osmanlıcanın kavâ'id-i edebiyesi dahi kendi tabiatına, mizacına, hâline göre tayin ve tedvin edilmek iktiza edeceği itikadından kendisini alamayan bir adam için bu yola gitmekten başka çare yok idi.

Bu ifadattan eser-i ahkarânemin hâşâ mükemmeliyetini, kusursuzluğunu, ihtiyaca tamamıyla muvafık veya sair emsaline faik zu'm eylediğim gibi, bir hüküm çıkarmak şîme-i insâf ü mürüvvete yakışmaz. Bendeniz nihayet derecede aczimi bilenlerdenim. Bu acz ile beraber lisanımızın ve hususuyla edebiyatımızın kavaid ve zevabıtına dair yazılacak şeyin bu yolda olmasını arzu ederim. İşte bu arzu netayicindendir ki (Talim-i Edebiyat) galiba birçok efkâra göre bütün bütün perişan, ihtimal ki bazı fikre göre oldukça müretteb bir surette meydana çıktı!

Şimdilik bu bir çığırdır, fakat gerçekten sermâyedâr-ı ilm ü edeb olan kalemlerin meslûk-i kadem-i ihtimâmı olursa edebiyatımızı merkez-i kemâle îsale kâbil bir tarîk olabilir ümidindeyim.

Nâ-be-câ taassup gibi, inadî-i muhalefet gibi, a'raz ve ağrazdan berî bir nazarla bakıldığı halde tesliminde tereddüt edilmeyecek hakikatlerdendir ki şimdiki halde lisanımız pek karmakarışık, edebiyatımız ise pek muhtelifü'l-eşkâl bir haldedir. Mamafih sair milel-i mütemeddine gibi biz de lisanımıza lâyük olduğu kadar ehemmiyet vererek ıslah ve ikmaline hakîmane çalışırsak Osmanlıca fûnun ve edebiyat için birinci lisanlardan madud olacak derecede haiz olduğu istidadın âsârını pek az vakitte ızhara başlar.

Fakat bir lisanın ıslah ve ikmalî teşebbüsât-ı cesîmeden bir iş olduğuna göre bu bâbda efradın -ekseriya yek-dîgerine benzemez suretteki- âmâl ve ârâsı netîce-bahş-ı muvaffakiyyet olamaz. Bunun için elbette bir encümen-i dânişe lüzum kat'î görünür. Hususuyla lisan bahsinde öyle bir hey'et-i ilmiyyenin müzakeresine muallâk kalmış birtakım mesâ'il-i esâsiyye vardır ki i'tikâd-ı ahkarâneme göre mesâ'il-i âtiyye dahi o cümledendir:

(1) Lisân-ı Osmânîde tedavül eden kelimat ve elfaz müfredatça ulûm ve edebiyat için kâfi midir değil midir?

(2) Osmanlıca için ayrıca bir lûgat kitabı tertibi lâzım mıdır? Lâzım ise ne esas üzere yazılmalıdır?

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

(3) Ruhaniyata, ahlâkiyata dair pek çok dakâyık-ı fikriyyeyi ifade edecek tabir bulmakta zaruret çekerken meselâ arslanın Arabîde Farisîde mevcut olan otuziki türlü ismini bellemeğe daima muhtaç olup duracak mıyız?

(4) İmlâ meselesi herkesin keyfine mi tabi olup gidecek? Ve bunun için kavâ'id-i muttaride tayini kabil değil midir?

(5) Kaidece, şivece, usûl-i belâgatçe birbirinin aynı olarak dünyada iki lisan bulunabilir mi? Bir lisan diğer bir lisanın usûl-i fesâhat ü belâgatçe mahkûm ve ferman-beri buldukça o lisan için terakki mümkün olabilir mi?

(6) Arap ve Acemin kavâ'id-i mahsûsasından bizde cereyanı lâ-büd olanlar hangileridir? Ve bunlar Türkçenin sırf kendi kavaidiyle mahlûtan mı tedvin olunmalıdır?

(7) Arabî ve Farisî lisanları Osmanlılarca itibardan bütün bütün sakıt mı olmalı?

İşte bunlar gibi birtakım mesâ'il-i esâsiyye teşkili terakki-cûyân-ı lisânın cümle-i âmâlinden bulunan, bir encümen-i ilmiyyenin hall ve hasmine kalmıştır. Bendenizin re'y-i mahsûsuma gelince lisanımız müfredatça hem nakıs, hem zaidir. Nakıstır: İstilahât-ı fûnûn ile beraber ruhaniyata, ahlâkiyata dair birçok şeyleri ifade edecek elfaz ve tabiratın bulunamaması cihetiyle. Zaidir: Birtakım hayvanat ve eşyanın her birine mahsus müteaddid isimler, kelimeler bulunması itibarıyla.

Binaenaleyh nevakısı Arabî ve Farisîde bulduğumuz halde yeniden istiare ile ikmal eder ve şayed bulamaz ise kendimiz vaz' eyeriz. Zevaide gelince onları da geldikleri yere göndeririz.

Arabî ve Farisîden aldığımız lügatler tahdid ve yeniden istiare edeceğimiz şeyler ilâve olunduktan sonra Türkçe sözlerle mahlût olmak üzere bir mükemmel kâmûs-ı Osmanî tertibi ehemmiyetli mühimmâttir. İmlânın tensik ve takriri kabil ve bunun halelden muhafazası ve daima muttarid bir halde bulunması tedvini iktiza eden bir mükemmel (kavâ'id-i Osmâniyye) ile beraber, dediğim yolda, bir kâmûs-ı Osmânînin vücuduna vabestedir.

Her bir lisanın şivesi, tarz-ı belâgati, usûl-i edebiyesi kendisine mahsus olarak bunların hiç birisi diğerinin aynı olamadığı gibi Osmanlıca dahi tarz-ı belâgati, usûl-i edebiyesi itibarıyla bütün bütün başka bir lisandır. (Buna Türkçe demeyip Osmanlıca dediğim ise Arabî, Farisî, sırf Türkçe elfazdan tereküb ve teşekkül etmesinden ve asıl kendi kavaidinden başka diğer iki lisandan ahz olunan birtakım kaidelere dahi tabi bulunmasından dolayıdır).

Bir lisan diğer bir lisanın usûl-i fesâhat ü belâgatine tabi ve ferman-ber oldukça terakki edemez. Binaenaleyh lisân-ı Osmânînin terakkisi dahi kendi istiklâl-i ahrârânesine terk ile olur.

Arap ve Acemin bizde cari olan kavaidi tefrik ve kavâ'id-i Türkiyye ile mezc olunmalı ve umumuna kavâ'id-i Osmâniyye namı verilmeli ve daima o hükümde tutulmalıdır.

Osmanlılar için Arabî ve Farisî tahsili elzemdir. Fakat bunlar Osmanlıca'yı tahsile medar olur diye değil müstakil birer lisan olmak üzere ciddi bir yolda ve bir usûl-i muttaride vü müstahsene tahtında tedris ve talim olunmalıdır." (Recaizade Ekrem, 1882, 381-387⁶).

NOTLAR

¹Recaizade Mahmut Ekrem, teorik bağlamdaki bu karşı duruşunu uygulamaya kısmen dönüştürmüş, *Talim-i Edebiyat*'ta 'cinas'a yer vermemekle birlikte, "*cinas mülhakatından madud olan*" kalb sanatını değerlendirmiştir (1882, 347-350).

²Bu "yaygın akademik kanı"ya örnek olarak bkz.: Kâzım Yetiş, "Millî Edebiyat Anlayışı", *İlmi Araştırmalar*, S.8, 1999, s.267-284; Hülya Argunşah, "Millî Edebiyat", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, 2.b., Ankara, 2005, s.172 vd.; Ahmet Bozdoğan, "'Dönem' ve 'Akım' Nitelemeleri Arasında Kalmış Bir Terim: Millî Edebiyat"; *İlmi Araştırmalar*, S.22, Güz 2006, s.15-32; Muharrem Dayanç, "Millî Edebiyat Dönemi, Milliyetçi Edebiyat ve Millî Edebiyat Kavramı Üzerine Düşünceler", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2012, 13 (1), s.91-103.

³Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1950.

⁴Namık Kemal'in söz konusu "temenni"si, "Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir" başlıklı makalesinde gerçekleştirilmesini isteyip önerdiği beş husustan birisidir ve "*lisanımıza mahsus bir belâgat kitabının telif ve tedrisi*" (*Tasvir-i Efkâr*, S.417, 1 Eylül 1866) şeklindedir.

⁵Bu çalışmalar için bkz.: Dr.İsmail Parlatır, *Recaî-zade Mahmut Ekrem Hayatı-Eserleri-Sanatı*, DTCF Yayınları, Ankara, 1983; Dr. Kâzım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.

⁶Burada belirtmem gereken önemli bir husus var. Değerli hocam Prof.Dr.İsmail Parlatır ve değerli mesai arkadaşım Dr.Nurullah Çetin ile birlikte onbeş yıl önce Recaizade Mahmut Ekrem'in *Bütün Eserleri*'ni hazırlayıp yayımlamıştık (MEB, İstanbul, 1997). Ancak, o külliyat, Recaizade Mahmut Ekrem'in tiyatro, şiir, roman ve hikâye türlerinde yazdığı metinlerle sınırlı kalmıştı. Bundan iki yıl önce sanatçının diğer bütün eserlerini de içine alacak yeni bir külliyatın hazırlıklarına başladık. Biz çalışmalarımızı sürdürürken ve -külliyatın çok önemli bir parçası olan- *Talim-i Edebiyat*'ın metninde de epeyce ilerlemişken eser, Latin harfli metin ve bağımsız bir cilt halinde yayımlandı (yay.haz.: Murat Kacıroğlu, Asitan Yayıncılık, İstanbul, 2011). Hazırlamakta olduğumuz külliyat, *Talim-i Edebiyat* da içinde olmak üzere, yaklaşık bir yıl içinde yayımlanmış olacaktır. "Hatime"nin bu makalede verilen metni, tarafımızca hazırlanan külliyata aittir.

KAYNAKÇA

ÇELİK, Hüseyin (1994), *Genç Kalemler Dergisi Üzerinde Bir Araştırma*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van.

ERCİLASUN, Bilge (1988) "Edebiyatta Millîlik ve Milliyetçilik", *Türk Kültürü*, S.300, Nisan 1988; *Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler I*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s.450-466.

LEVEND, Ağâh Sırrı (1961) "Türkçülük ve Millî Edebiyat", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1961*, 2.b., TDK Yayınları, Ankara, 1988, s. 147-206.

ONAN, Necmettin Halil (1950) *Namık Kemal'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

ÖKSÜZ, Yusuf Ziya (1995) *Türkçenin Sadeleşme Tarihi ve Yeni Lisan Hareketi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

PARLATIR, İsmail-ÇETİN, Nurullah (1999) *Genç Kalemler Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

PARLATIR, İsmail (1983) *Recaî-zade Mahmut Ekrem Hayatı- Eserleri- Sanatı*, DTCF Yayınları, Ankara.

Recaizade Ekrem (1882) *Talim-i Edebiyat*, Mihran Matbaası, İstanbul.

Recaizade Ekrem (2011) *Ta'lim-i Edebiyat*, haz.: Murat Kacıroğlu, Asitan Yayıncılık, Sivas.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

UÇ, Himmet (1990) *İlmîlilar ve Edebî Tenkid*, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1990.

YETİŞ, Kâzım (1996) *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

YETİŞ, Kazım (2006) "Yenileşme Devri Türk Edebiyatında Milli Rhétorique Meselesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1985, Ankara, 1989; *Belagattan Retoriğe*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006, s.300-316.